

UOT: 81

Mehriban Əsədullayeva (Quliyeva)

BƏDİİ DİL FONUNDA REALİZM – XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ NÜMAYƏNDƏLƏRİNİN YARADICILIGINDA

Xülasə

XIX əsrin sonlarında Azərbaycan ədəbiyyatı yeni bir dövrə qədəm qoyur. Bu dövrün yazıçıları M.F. Axundovun realist satirik nəsr əsərlərindən faydalanırdılar. Onların yaradıcılığında əsasən realist ənənələrə söykənən, poeziya dilinin milli bünövrəsində duran kolorit etibarlı zəngin ünsiyyət və məişət leksikasının yeni üslubi çalarlarına diqqət çəkilir. Şeirin dəniz-qəndir lüksikasından əxz etdiyi keyfiyyətlər aydın şəkildə belə bir qənaət tələp edir ki, şeir canlı ünsiyyət lüksikonuna güclü nüfuz ilə heç vaxt dəniz-qəndir səviyyəsinə düşməz, loru səciyyə daşmır, əksinə, sözsənət və sənətkarlıq mövqeyindən yanaşılır.

Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrindən Cəlil Məmmədquluzadə, Əliqulu Qəmkişar, Eynəli bəy Sultanov, Məmməd Səid Ordubadi, Hüseyn Cavid və başqaları realizm metoduna söykənərək, Naxçıvan gerçəkliyini el-oba səciyyəli tipik dəniz-qəndir dilini bədii cəhətdən cəmləyərək ədəbiyyatımıza zənginləşdirmişdilər.

Açar sözlər: Naxçıvan, ədəbi mühit, üslub, bədii dil, realizm

Giriş. Azərbaycan realizmi möhz Azərbaycan gerçəkliyinin zəruri tələbi kimi meyana gələn, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı sınıx əlaqəli olmuşdur. Taşakill, qararlaşma və inkişaf prosesində püxtələşən Azərbaycan realizmi XIX-XX əsrin əvvəlləri Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin yaradıcılığında xüsusi rol oynamışdır. Azərbaycanda realizmin tipoloji təsnifinə fikir versək, onun ilk mərhələsini – XIX əsrin birinci yarısı Azərbaycan realizmini “didaktik realizm” adlandırıldığı görürük. Avropa maarifinin realizmin klassizm zəminində yetişdiyi kimi, Azərbaycan maarifçi realizmi də didaktik realizm zəminində yetişmiş və hazırlanmışdır. Didaktik realizm maarifçi realizmə “keçid mərhələsi” olmuş, “körpü” rolü oynamışdır. Klassik ənənələrlə yeni dövr ədəbi – mədəni cərəyanları arasında qarşılıqlı əlaqə ədəbi prosədə də özünü göstərir. “Didaktik realizmin” nümayəndələri adlandırılmış yazıçıların (A. Bakıxanov, Q. Zakir, İ. Qutqasınlı, M. Ş. Vəzəh və başqaları) öz janr, üslub xüsusiyyətləri, realizm yaradıcılıq metoduna keçid yollarında “dünyanı anlamağın, dünyanı qavramağın müəyyən bir

sistemi kimi” didaktikanın üstün yer tutduğunu vurğulayırdılar.

XX əsrin əvvəllərində sənətkarlarımızın realizm, romantizm istiqamətində və satira üslubunda yazdıqları əsərləri bədii nəsrimizin inkişafına səbəb olmuşdur. Realistlərin başlıca vəzifəsi həyatı düzgün, olduqunu kimi əks etdirmək, işfə hədəflərini aydın göstərmək, ictimai geriliyin aradan qaldırılması yollarını xalqın anlaya biləcəyi öz doğma ana dilində çatdırılması idi. Bütün bunlar özünü demək olar ki, hər sahədə göstərir. Ətiblərimiz milli istiqal fikirlərini xalqı qəflət dıxubundan oymatmaq, onları qaranlıqdan aydınlığa çıxartmaq satirik nəsr, poeziya, dramaturgiya və publisistika sahəsində yazdıqları əsərlərində başlıca məqsədə çevirmişdilər. Satirik ədəbiyyat, realist təsvir metodlarına söykənərək tənqid hədəfinə məruz qalan bütün geriliyi, cəhəlati inca güllüşə çevirərək maarifləndirici vasitəyə çevilirdi. XX əsrin əvvəllərində “Molla Nəsrəddin” jurnalı ədəbi məktəb yaradaraq öz səhifələrində Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında baş verən dəyişiklikləri milli ziyalılarımızın ana dilində yazdıqları

rı publisistik məqalələri, felyetonları vasitəsilə xalqı maarifləndirməyə, onları vətən, xalq azadlığı uğrunda mübarizəyə qaldırmağa xidmət etdirdi.

XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanın tarixində həm son dərəcə gərgin, ziddiyyətli bir dövr kimi, həm də mədəniyyət, maarifçilik hərəkatı, elmin müxtəlif sahələrinin inkişafı dövrü kimi xarakterizə olunur. Azərbaycan digər bölgələri ilə müqayisədə bu dövr Naxçıvan elmi, ədəbiyyatı, mədəniyyəti üçün bir çiçəklənmə, intibah dövrüdür. Məsələn, dramaturgiya sahəsinə nəzarət etsək, böyük ədib, dramaturq, satirik “Molla Nəsrəddin” jurnalının baş redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə, Azərbaycan romantizminin istedadlı nümayəndəsi, başəri ideyalar tərənnümçüsü Hüseyn Cavid, məşhur molla nəsrəddinçilər dəstəsinin Əliqulu Qəmkişar, tarixi romanlar ustası Məmməd Səid Ordubadi və digər tanınmış şəxsiyyətlər məhz bu dövrdə Naxçıvan ədəbi mühitində formalaşdılar. Akademik İsa Həbibbəylinin təbiri ilə desək, XX əsrin əvvəllərində bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatında olduğu kimi, Naxçıvan da ədəbiyyat maarifçilikdən tənqidi realizmə doğru inkişaf etmişdir. Ədəbiyyatda, ictimai fikirdə cəmiyyətin inkişafına mane olan cəhətlər açıq tənqid olunmuş, demokratik baxış genişlənməmişdir. Bundan başqa, göstərilən dövrdə yaradıcı qüvvələrin mətbuatla teatr hərəkatı ilə əlaqələrinin bir qədr də genişlənməsi digər ədəbi-mədəni mərkəzlərlə yanaşı, Naxçıvan ədəbi mühiti üçün də səciyyəvidir [1, s.425].

XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda Cəlil Məmmədquluzadə, Məhəmməd Tağı Sidiqi, Məmməd Səid Ordubadi, Hüseyn Rəsizadə, Qurbanəli Şarifzadə, Əliqulu Nəcəfov, Molla Mahmud Çakar, Ələkbər Abbasov və başqalarının “Şərqi-Rus” qəzetində çap edilmiş məqalələrində, şeirlərində XX əsrin əvvəllərinin ədəbi-bədii mənzərəsinin realist üslubda əks olunduğunu görmək mümkündür. Ətiblərimizin yaradıcılığında alınma sözlərdə kifayət qədər yer verilmişdir. Göründüyü kimi, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ənənəvi, digər tərəfdən yeni ideologiyaların qarşı-qarşıya gəldiyi dövrə təsadüf edir. Bir tərəfdən ərəb-fars sözləri ilə zən-

gin yazı dili, digər tərəfdən Qərb dil-ünsiyyətinin mədəniyyətə, maarifə, texnologiyalara aid olan sözlər dilimizə müdaxilə edirdi. Nizami Xudiyev ədəbiyyatda alınma sözlərdən haddindən çox istifadə olunması haqqında yazır: “Alınma sözlər XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbi dilində yerli, yaxud yersiz olaraq, haqiqətən, kifayət qədər geniş işlənir. Lakin, əlbəttə, müxtəlif təmayüllü mətbuatın və yazıçıların lüğət tərkibini bu baxımdan fərqləndirmək lazımdır: ərəb və ya fars sözləri ən çox lirik-romantik ədəbiyyatın dilində işlənir, satirik-realist ədəbiyyat isə bu baxımdan kifayət qədər xəlqidir” [2, s.554]. Buna baxmayaraq, XX əsrin əvvəllərindəki ədəbi proseslərdə, yazıçı və şairlər öz yaradıcılıqlarında dil məsələsinə münasibətdə milli mövqedə dayanırdılar.

XX əsrin əvvəllərində, ümumiyyətlə ədəbi dilin kütləviləşməsi, birinci növbədə, publisistik üslubun maddi-texniki bazasının (yeni mətbuatın) genişlənməsi ilə XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan mətbuatı Azərbaycan reallığının (o cümlədən düşüncə mədəniyyəti reallığını) ən müxtəlif tərəflərini əhatə edir, ən müxtəlif problemlər milli mətbuatın səhifələrində öz əksini tapır və nəticə etibarilə, reallığı izah edən dil formalaşdır təkmilləşir. Realist dramaturgiya Cəlil Məmmədquluzadənin “Danabəş kəndinin məktəbi”, “Dəli yığıncəni”, “Lal”, “Yığıncəni” və s., əsərlərinə istər dil baxımından, istərsə də ədəbiyyatşünaslıq baxımından mükməllək əsərlər sırasında yer almışdır. Hüseyn Cavidin “Peyğəmbər”, “Azər”, “Knyaz”, “Səyavuş”, “Xəyyam”, “İblisin intiqamı” kimi əsərlərində romantizm meyilliliyi üstünlük təşkil etsə də, şeir yaradıcılığında isə mübariz ovqata köklənərək realist düşüncəyə qərq ola bilir. Əsrimizin (XX əsrin) onuncu illərində mütərəqqi Azərbaycan yazıçıları, xüsusən, inqilabi-demokratik “Molla Nəsrəddin” jurnalının ətrafında birləşən yazıçılar xalqı geri çəkən feodal-patriarxal adətlərə, cəhəlat dünyasının əxlaq normalarına qarşı ölümlü-dürüm mübarizələrini apararkən, H. Cavid bu mübarizəyə biganə qalmadı. Realistlərin tənqid hədəflərinə o da romantik cəhətdən atəş açdı. “Ana” (1910) və “Maral” (1913) pyesləri buna ən yaxşı misaldır [3, s.63].

M.S.Ordubadinin "İki çocuğu Avropaya səyahəti", "Bədbəxt milyoncu, yaxud Rzaqulu-xan firəngiməab", "Dumanlı Tabriz" kimi əsərləri ilk növbədə maarifçi və tənqidi realizmin uğurları hesab oluna bilər. İsa Həbibbəyli realistik mövqədə duran yazıçı M.S.Ordubadinin "Bədbəxt milyoncu" əsəri haqqında yazır: "Bədbəxt milyoncu" əsərində yazıçının mövqeyi heç də firəngiməablığın birmənalı şəkildə müdafiə olunmasından və ya tənqid edilməsindən ibarət olmayıb, Azərbaycan mühitinin real gerçəkliyində Qərb meyilli inkişafın milli psixologiyasını, təkamül proseslərini nəzərə almadan mümkün olmamasını önə çəkmiş ilə bağlıdır. Bu isə öz növbəsində həm milli ədəbiyyatda, bundan qabaq isə həm də bütövlükdə Azərbaycan ictimai mühitində yeni dərk olunmuş bir inkişaf mərhələsinin başlanmasının ifadəsi demək idi [4, s.50]. C.Məmmədquluzadə, eyni zamanda "Poçt qutusu" hekayəsi, "Ölülər", "Anamın kitabı" dramları ilə ədəbiyyatımızda güdrəli realist sənətkar kimi şöhrətlənmişdir. Nəsrə başladığı ilk zamanlar olduğu kimi, "Molla Nəsrəddin" yeno də doğma xalqın, millətin sosial və siyasi tərəqqisi yolunda əlindən gələni asırgəmir, bu işə açıq-aşkar əngəl lürədən Şərq istibdadını, fanatizmi, mədəni geriliyi pisləməkdən yorulmurdu. Jurnalın çap olunduğu ilk illərdə çarizmin və Şərq despotizminin siyasi cəhbəcərliklərinin özünəməxsus bədii-publisist sənətkarlıqla ifşa edən C.Məmmədquluzadə yeni dövrdə güllüyün təzə üsul və rənglərindən faydalanmaqla milli satiranı daha da əlvanlaşdırırdı. Yeni məzmun onun yaradıcılığına həm də yeni təsvir və ifadə vasitələri gətirirdi; ümumişlək sözlər, şivə ləksikası, arqotik ifadələr, atalar sözləri və məsəllər yazıçının felyetonlarında həqiqi satira vasitəsinə çevrilir, onun məcazlar sistemini zənginləşdirirdi [5, s.11].

XX əsrin əvvəli Azərbaycanda ədəbi dil problemləri mövzusunda mübahisələrin kəmiyyəti və keyfiyyəti cəhətdən genişləndiyi bir dövr olmuşdur. Həmin dövr ədəbi dilimizdə bir tərəfdən yüzliliklər boyu formalaşmış inkişaf etmiş Osmanlı dili elementləri işlənir, digər tərəfdən məişət ləksikası ədəbi dilə gəlirdi. Bu iki istiqamət ədəbi dilə ikili münasibət formalaşdırırdı. Belə bir zamanda Eynəli bəy Sultanov ikinci is-

tiqamətə meyil etmiş, məişət nitqini ədəbi dilə gətirməklə, onu sadələşdirmək istəyən ziyalılar sırasında olmuşdur.

Eynəli bəy Sultanovun bədii yaradıcılığının bir hissəsini onun hekayələri təşkil edir. M.F.Axundov, N.B.Vəzirov, C.Məmmədquluzadə kimi sənətkarların yolu ilə gedərək kiçik hekayələrində ictimai mühitdə baş verən aktual məsələləri realist hekayələrində əks etdirməyi bacarmışdır. "Tatarlar", "Azərbaycan qızı", "Novruz ağa", "Kiçik sərgüzaşt", "Yan tüpəyi" kimi əsərlərini bədii dildə sənətkarçasına qələmə almışdır. O, kiçik "hekayələrinin rusdili Azərbaycan ədəbiyyatındakı ilk yaradıcılıqlarından biri" hesab edilə bilər, sonralar əsərlərini milli dildə yazmışdır. Eynəli bəy Sultanov dilimizi mükəmməl bilən və onu yüksək dəyərləndirən ziyalılardan olmuşdur. E. Sultanov yeni hekayələrində o vaxt ədəbi dilimizdə işlək olan ərəb və fars sözləri, arxaizm, dialektizm, türk kəlmələri, bugünkü ədəbi dilimizdə lüğət tərkibinə daxil edilməyə layiq olan əsl Azərbaycan sözləri də işləmişdir ki, bu sözlər dilçi alimlərimiz üçün qiymətli tədqiqat materiallarıdır. Burdun həmin sözlərdən bəziləri: bəzargin, nücbəba, ərəbab, mürraxəos, naqafil, şəffak, müqərrar, meyyps, kəlləpəş, xamuşluq, taqqülbab, hakəza, əmələ, hezan, dolax, şüorino (şüuruna), qəmərə (kamera), latayır, incəvara, qırsaq, lüleyin, sil-labladlar, çadı, üzükəmək, sam qalmaq, tor-ələ, piyadalanmaq, naharlıq, salamlıq, unluq [6, s.225].

Dövrünün tanınmış şairi Hacıağa Fəqirin ailəsində doğulmuş M.S.Ordubadı XIX əsrin sonlarından yaradıcılığa başlamış müxtəlif janrlarda yüzlərlə əsər yazmışdır. "Bədbəxt milyoncu", "İki çocuğu Avropaya səyahəti" romanları, "Qanlı sənəklər" publisist əsəri, onlarla şeir və felyeton XX əsrin əvvəllərində burada yazılmışdır [7, s.199].

Realist mövzularda qələmə alınan əsərləri ilə ədəbiyyatımızda özünəməxsus yer tutan Əli-qulu Qəmküsarın ləksikası o dövr üçün səciyyəvi olan ərəb-fars kəlmələrindən kənar deyil, amma bu, onun dilini ağırlaşdırmır, əksinə daha da oxunaqlı edir. Satiraların felyetonlarının dilini ağırlaşdırmaması tənqid hədəfi olan intellektlərin danışıq şəklini ifadə etmək üçün qalış-

buləş ləksikadan istifadə üsulları və buna ustalıqla nail olurdu. Bu üslub tək ləksik cəhətdən deyil, həmçinin tələffüz norması, morfoloji, sintaktik quruluşu, lüğət tərkibi ilə də türkçəyə uyğun gəlir. Bir çox məqamlarda ərəb-fars, rus mənşəli sözlərdən istifadə edərək oxucunun diqqətini kəsilməsinə səbəb olur. Zakon, qonçaq, miriski, priqavor, pristav, kluçnik, naziratel, padloq intilgent və b. kimi varvarizmlərdən istifadə etmək, yerli kolorit artırır [8, s.201]. Filologiya elmləri namizədi, dosent Fərqaça Kazımova Ə.Qəmküsarın dili haqqında yazır: "Ədəbi dil uğrunda mübarizədə sadəliyi əsas götürən digər mollaşdırmaçılar kimi, Ə.Qəmküsar da xalqı qafətlə yuxusundan oyatmaq üçün öz dərclərini sadə, aydın canlı xalq dilində açib göstərmiş, onu öz azadlığı uğrunda mübarizəyə sələmişdir [8, s.201]. Şairin satiralarında xalqə yaxın olmasının əsas səbəblərindən biri də canlı danışıq dilindən, şivə və dialektlərdən yerli-yerində və bacarıqla istifadə olunmasındandır.

*Eyləmə qam, ey başı boş bambılı
Dümbəyi çal, düşgüdə meydanə sən [9, s.22].*

Ədib xalq yaradıcılığının böyük imkanlarından istifadə edərək atalar sözü, el məsəllərini yazılarında yeni məzmunə çevirərək əsərlərinin təsir gücünü, satirik ruhunu artırır:

*Hamımız çünkü varıq birçə bezin bir qırağı,
İlanə lən olsa, istar qarası istar ağı... [9, s.68]*

kimi atalar sözü və el məsəllərindən istifadə edərək, şifahi və yazılı ədəbiyyatı daimi vəhdətindən şairin əsərlərinə nəm doğur. Ədibin dövrüklə və felyetonlarında "qurdun qoyunla otlanması" ifadəsindən dəfələrlə istifadə etməsi isə öz ölkəsində və yaxın dövrlərdəki ictimai-siyasi və sosial proseslərə güzgü tutur. Şair bu cür təzə yaradaraq oxucu üçün həm siyasi kərikatura çəkir, həm də baş verən hadisələri lakonik şəkildə ifadə etmə bacarığını göstərir [10, s.53].

Sentimentalizm təzahurləri Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrindən olan Ə.Qəribin yaradıcılığında da özünü göstərir. "Əfi ilan" hekayəsinin bədii məziyyətləri də, təhlil boyunca vurğuladığımız kimi, tədqirəlayıqdır. Hekayədə

yazıçı mükəmməl kompozisiya qurmuş, süjeti lüzumsuz əlavələrlə yüklənməmiş, obrazların zahiri və daxili portretlərini vəhdətə yaratmışdır. Hekayədə canlı danışıq dilinə məxsus bir sıra söz və ifadələrdən də uğurla, yerli-yerində istifadə olunmuşdur. Həmçinin təsvir olunan hadisələrin Axısxa qəzasında baş verdiyini nəzərə alan müəllifin yeri gəldikcə, xüsusən şikayətçi kəndlilərin nitqində Osmanlı türkcəsinə məxsus bəzi ləksik və qrammatik vahidlərdən istifadə etməsi (əməca, koca, bakalım, şimdici, şenlik, kəndi və s.) də koloriti, təbiiyyəti gücləndirən faktorlardandır. Həmçinin bəzi rəsudill obrazların dilində rusca sözlər işlənməsi də nəzərdən qaçmır. Məsələn, Es-er partiyasının Tiflis təşkilatının rəhbəri Bertanovun danışığında işlədilan "prasti", "vajni", "reç", "arator", "meşat", "şutka" kimi sözlər bu qəbildəndir [11, s.15].

"Molla Nəsrəddin" jurnalının nəsrə başlaması digər ziyalılarımız kimi, M.S.Ordubadinin də həyatında yeni üfüqlər açır. Belə ki, qəzəl və qəsidə, aşıqanə şeir nümunələrini ictimai satira ilə əvəz olunur. "Molla Nəsrəddin" jurnalında "Yarəb, sənə min şükür ki, insan yaradıbsən", "Pul gərəksə, mənə axtarma, yaxam düşməz ələ!", kimi satirik şeirlərdə məarif-pərvər, realist şair kimi çıxış edir. Ədib "Molla Nəsrəddin" jurnalında dərc etdiyi felyeton və satiralarını bədii dildə, xalqın anladığı dildə əks etdiriyinə görə, geniş xalq kütlələri tərəfindən tanınır. Nədanlılığı, özbaşnalığı, cəhalətli, hakim dairələrin xalqı istismar etməsini tənqid hədəfinə çevirərək həmin üslubda yazmağa meyil etmişdir. O, həmçinin "Torəqqi", "İrşad", "Səda", "Sədayi-həqq", "İttifaq", "Təzə həyat" qəzetlərində "Tuti", "babayi-Əmir" jurnallarında da çıxış edir. Yaradıcılığında baş verən dönüş, realizmin güclənməsi, tənqidi motivlərin qabarıq nəzərə çarpması, azadlıq ideyalarının açıq təbliği şairin dünyagörüşündəki inkişafı əks etdirir. Bu yeniləşmənin əks-sədası artıqca ona qarşı təbliğlər də çoxalır [12, s.32].

Nəticə. Ümumiyyətlə, XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin yaradıcılığında Naxçıvanın sosial-mədəni, eləcə də ictimai-siyasi ab-havası bütövlüklə çılpaqlığı ilə görünməkdədir. Ədəbi mühitin nümayəndələrinin irsində Naxçıvana xas şifahi söz xəzinəmizin ön mük-

təlif üslub və ifadə imkanları dolğun şəkildə əksini tapıb. Burada regionun deyimləri, atalar sözləri, məsələləri, əfsanə və rəvayətləri, həmçinin dialekt və şivələrinin xarakterik cəhətləri, eyni zamanda məhəlli toponimləri, bölgə çizgiləri, realizm fonunda sadə, aydın danışq dilində özünəməxsusluğunu qoruyub saxlayır.

Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin bədii sənətkarlıq təmizliyi və özəlliyi dominant şəkildə xalq lirik şeirinin, inkişaf etməsində, el-oba deyimlərinin xalq təfəkkürünə xas bədii dil gözəlliyini, saflığını təmin etməsində, dilləbədi təfəkkürün qırılmaz əlaqəsindən doğan ədəbi nümunələr, nəsr və nəzm əsərləri yazmaqda, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatına böyük töhvələr verdiklərini aydın görmək olur. XX əsrin əvvəllərində ədəbiyyatı-

nas alimlərin də qeyd etdiyi kimi Azərbaycan ənənəvi, tamamilə yeni dünyagörüşünün, ideologiyaların qarşı-qarşıya gəldiyi bir məkanə çevrilmişdi. XX əsrin əvvəlləri, demək olar ki, bütöv Azərbaycan tarixində həm son dəfə gərgin, ziddiyyətli bir dövr kimi, həm də mədəniyyət, maarifçilik hərəkatı, elmin müxtəlif sahələrinin inkişafı dövrü kimi xarakterizə olunur. Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin görkəmli nümayəndələrindən olan Məhəmməd ağa Şahaxtılı, Əliqulu Qəmküsar, Eynəli bəy Sultanov, Cəlil Məmmədquluzadə, Məmməd Səid Orubadi, Hüseyn Cavid kimi ədəblərimizin əsərlərində xalq həyatı, xalq mədəniyyəti, yurd sevgisi motivlərinin geniş təsvirini əks etdirən əsərləri bu gün də Azərbaycan ədəbiyyatını zina təhlildirməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. İsa Həbibbəyli. Nuxçıxandan-Naxçıvana. Bakı, "Elm və təhsil", 2015.
2. N.M.Xudiyev. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Elm və təhsil", 2012.
3. Cavid xatırlarkən (Hüseyn Cavid haqqında məqalə və xatirələr toplusu). "Zərdabi", Bakı, 2012.
4. İsa Həbibbəyli. Böyük ədəbiyyat nəhəngi Məmməd Səid Orubadi. Bakı, "Elm və təhsil", 2012.
5. Q. Kazimov. Seçilmiş əsərləri. 1-cild.
6. Fərman Xəlilov. Naxçıvanın elmi, ədəbi və mədəni mühiti: tədqiqlər. Naxçıvan-2017, "Əcəmi" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.
7. Yavuz Axundlu. Seçilmiş əsərləri, 3 cildə. I cild. Naxçıvan – yurdum mənim. Naxçıvan 2013, "Əcəmi" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.
8. Fərqanə Kazımova. Əliqulu Qəmküsar yaradıcılığında ədəbi dil məsələsi //AMEA NB "Xəbərlər", Naxçıvan, "Təsi", 2009, №1, 201-206 səh.
9. Əliqulu Qəmküsar Seçilmiş əsərləri, Bakı 1959.
10. Fərqanə Kazımova. Əliqulu Qəmküsarın ədəbi-tənqid görüşləri. Bakı, "Elm", 2007.
11. Hüseyn Həşimli. Ələkbər Qarib Naxçıvanlının 1920-ci illərdəki yaradıcılığı. Elmi əsərlər №1 (66), Naxçıvan. NDU, "Qeyrat", 2015.
12. Məmməd Səid Orubadi. Taley və sənəti. Tərtib edən İ.Həbibbəyli. "Əcəmi" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi. Naxçıvan, 2012.

REALISM ON THE BACKGROUND OF THE ARTISTIC LANGUAGE – IN THE WORK OF THE REPRESENTATIVES OF THE NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT OF EARLY XX CENTURY

Summary

From the end of the XIX century Azerbaijani literature enters a new epoch. Writers of this time were the continuers of M.F.Akhundov's realistic traditions and styles. Here, a special attention was also given to the other prose and poetic means highly representing quantitative sides of literary language. Homonymy, repetition of sound combinations and words, syntactical parallelism, articulatory assonance, sound order of rhyme in verse are evaluated as an important stylistic aspect of the form.

Remembering the motives of people's lives, national morality and love in the works of the literary community of Nakhchivan is also strengthening regional dialects. Jalil Məmmədquluzadə, Məmməd Səid Orubadi, Hüseyn Cavid, Əliqulu Qəmküsar, Eynəli bəy Sultanov and others enriched our literature by combining the literary language of Nakhchivan with the spoken language.

Key words: Nakhchivan, literary environment, style, artistic language, realism

РЕАЛИЗМ НА ФОНЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ЯЗЫКА – В ТВОРЧЕСТВЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ НАХЧЫВАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЫ НАЧАЛА XX ВЕКА

Резюме

С конца XIX вв. азербайджанского литература входит в новую эпоху. Поэты и писатели этой эпохи были продолжателями реалистических традиций и стилей М.Ф.Ахундова. В произведениях представителей литературной среды, склонных к реалистической литературе, здесь особое место отводится живому стилистическому очарованию, которое создается новыми поэтическими оттенками в произведениях поэзии и прозы в художественном языке народной разговорной лексики. Выраженные проза и поэзия живого народного языка слова бытового общения рассматриваются с точки зрения создания в основном в контексте колоритности, углубления единства разговорного языка, с языком творчества и фактора творчества, а также связываются с эстетическими принципами и поэтическими требованиями художественного языка.

На основе метода реализма представители Нахчыванской литературной среды начала XX века Джалил Мəmmədquluzadə, Məmməd Səid Orubadi, Hüseyn Cavid, Əliqulu Qəmküsar, Eynəli bəy Sultanov и другие обогатили нашу литературу привнесением типичного народного разговорного языка в художественный язык.

Ключевые слова: Нахчыван, литературная среда, стиль, художественный язык, реализм